

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องในอันนัมสยามยุค
ในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2

เขมร เป็นประเทศที่อยู่ระหว่างไทยและญวน สถานะของเขมรจึงเป็นเสมือนประเทศกันกระหนบโดยปริยาย เมื่อญวนหรือไทยฝ่ายใดมีอำนาจมาก เขมรก็ขึ้นแก่ฝ่ายนั้น และถ้าเป็นเวลาที่มียอำนาจไล่เฉียดกัน เขมรก็ยอมขึ้นทั้งสองฝ่าย เป็นเช่นนี้มาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เหตุการณ์บ้านเมืองในญวนไม่ปกติ เพราะเกิดแก่งแย่งอำนาจกัน ญวนอ่อนอำนาจลง เขมรจึงเป็นประเทศราชของไทยแต่ฝ่ายเดียวจนถึงกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า เมื่อ พ.ศ. 2310 ครั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกอบกู้บ้านเมืองจากอำนาจพม่าได้แล้ว ทรงตั้งกรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวงและปราบปรามคนไทยกตกร่าง ๆ ที่ตั้งตัวเป็นอิสระ ตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาบ้าง และหลังจากเสียกรุงแล้วบ้าง เพื่อก่อตั้งอาณาจักรไทยให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สำหรับเหตุการณ์เกี่ยวกับเขมนั้น จะเห็นได้ว่าไทยพยายามมีบทบาทในฐานะ "ผู้สถาปนา กษัตริย์เขมร" แล้วแต่โอกาสจะอำนวย

ครั้งนั้น นักองตน คือสมเด็จพระนารายณ์ราชาธิราชรามธิบดี เจ้าผู้ครองกัมพูชา เกิดวิวาทกับญาติ คือนักองโนน พระรามราชา ๆ หนีเข้ามาพึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระองค์ทรงมีศุภอักษรถึงสมเด็จพระนารายณ์ราชาว่า กรุงศรีอยุธยาได้ตั้งเป็นอิสระเหมือนเดิมแล้ว ให้อัดตนไม่ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการ เขามาถวายตั้งแต่ก่อน แต่สมเด็จพระนารายณ์ราชาไม่ยอมขึ้นต่อไทย คว่าถ้าวสมเด็จเจ้ากรุงธนบุรีมิใช่เชื้อสายราชตระกูลเก่า การที่เขมรปฏิเสธเช่นนี้อาจเป็นเพราะเห็นว่าไทยเพิ่งตั้งตัวขึ้นใหม่ กำลังไม่เข้มแข็งพอ และยังไม่รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะยังต้องปราบก๊กเจ้านครศรีธรรมราชและก๊กเจ้าพระฝาง ตลอดจนพะวงถึงพม่าซึ่งมีอำนาจทางเชียงใหม่ด้วย

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ราชาตอบมาเช่นนั้น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระ
พิโรธ โปรดให้พระยาอภัยภักดี (1) และพระอนุชิตราชา (2) ยกกองทัพไปปราบ
กัมพูชา ใน พ.ศ. 2312 โดยมีนักงอนโนรวมไปในกองทัพด้วย ได้เมืองเสียมราฐและ
พระตะบองก็หยุดเพียงแค่นั้น เพราะได้ข่าวลือว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีสวรรคต
ระหว่างเสด็จไปปราบเจ้านครศรีธรรมราช ใน พ.ศ. 2314 ยกไปอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้
สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จเป็นจอมทัพ ได้หัวเมืองทั้งฝ่ายเหนือและฝ่ายตะวันตก คือ
บึงทวายมาศ พระตะบอง โพนีสักว บรีบริณ บันทายเพชร บาพนม กำปอด สมเด็จพระนา-
รายณ์ราชาต้องเสด็จหนีไปพึ่งฉนวนที่ไซงอน สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้พระรามราชา
กลับไปครองเมืองกำปอดและให้กองทัพไทยตั้งรักษาอยู่ที่พระตะบองอีกแห่งหนึ่ง ส่วนสมเด็จพระ
นารายณ์ราชาขอกองทัพญวนกลับขึ้นมาตั้งอยู่แพร่กัมปรัต ค่ายเกรงกลัวไทยจึงไม่กล้า
มาตั้งอยู่เมืองบันทายเพชรเช่นเดิม สถาปนาการเมืองเขมรเป็นตั้งนั้นจนเกิดกบฏโตเชินใน
ฉนวน สมเด็จพระนารายณ์ราชาเห็นว่าอำนาจฉนวนอ่อนลงและเกรงไทยจะยกมารุกรานอีก
จึงขอประนีประนอมกับพระรามราชา ในที่สุดสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงแต่งชาหลวง
ลงไปอภิเษกเป็นสมเด็จพระรามราชาพระเจ้ากรุงกัมพูชา ส่วนสมเด็จพระนารายณ์ราชา
ยอมลดยศเป็นพระมหาอุปโยราช ซึ่งเป็นตำแหน่งรองจากพระเจ้าแผ่นดิน นักองธรรม
พระอนุชาสมเด็จพระนารายณ์ราชาเป็นพระมหาอุปราชตามเดิม นับแต่นั้นมาเขมรก็กลับมี
ความสงบเรียบร้อย ในฐานะประเทศราชขึ้นต่อกรุงธนบุรี

อย่างไรก็ตาม สถาปเมืองเขมรยังวนวายเกิดจลาจลอีก เนื่องมาจากพฤติกรรม
อันนำมาซึ่งการพิวดยของพระเจ้าเขมรทั้งสององค์ คือพระมหาอุปโยราชและพระมหาอุปราช

(1) คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

(2) คือสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท พระราชอนุชาในพระบาท
สมเด็จพระ

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้า.

พวกขุนนางแตกแยกกันออกเป็นสองฝ่ายคือ พวกที่จงรักภักดีต่อสมเด็จพระนารายณ์ราชามาหาอุปโยธาพวกหนึ่ง กับพวกสมเด็จพระรามราชาอีกพวกหนึ่ง ผู้ที่เป็นพวกของสมเด็จพระนารายณ์ราชาเชื่อว่าสมเด็จพระรามราชาแต่งคนไปลอบฆ่าพระมหาอุปราช ซึ่งเป็นเหตุให้พระมหาอุปโยธาเสียพระทัยจนถึงแก่พิราลัยอีกองค์หนึ่ง จึงมีจิตใจเป็นปฏิปักษ์ต่อสมเด็จพระรามราชา คบคิดกันทำการกบฏ สมเด็จพระรามราชาถูกจับถ่วงน้ำที่ฝั่งของ ฟ้าทะเลหะ (มู) ตั้งคนเป็นผู้รักษาการกรุงกัมพูชาแทนนักร้องเอง โอรสสมเด็จพระนารายณ์ราชาซึ่งยังพระเยาว์อยู่ โดยที่ยังคงยอมเป็นประเทศราชของไทยอยู่เช่นเดิม ต่อมาสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงได้ข่าวว่าฟ้าทะเลหะมีความโน้มเอียงไปฝักใฝ่ข้างญวน จึงทรงพระราชดำริว่าเขมรสิ้นเชื้อสายเจ้านายที่ไครครองบ้านเมืองมา เหลืออยู่แต่ที่นักร้องซึ่งเป็นเด็กและเป็นโอรสสมเด็จพระนารายณ์ราชาซึ่งไม่เข้ากับไทยมาแต่ก่อน ยิ่งกว่านั้นอยู่ในท่ามกลางผู้นิยมญวนเช่นนี้ คงจะฝักใฝ่ญวนในวันข้างหน้า พระยาพระเชมรซึ่งแตกแยกกันอยู่แล้ว คงจะรบพุ่งกันไม่มีที่สิ้นสุด จึงโปรดให้จัดกองทัพใหญ่ไปปราบเขมร โดยมีสมเด็จพระนารายณ์มหาจักรีเป็นแม่ทัพพร้อมด้วยเจ้าพระยาสุรสีห์ แต่กองทัพไทยยังไม่ทันทำการปราบถึงที่สุดต้องรีบยกทัพกลับ เพราะทางกรุงธนบุรีเกิดจลาจลด้วยเหตุสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีสัญญาวิปลาสประพฤตินิกรายแรงค่าง ๆ ข้าราชการอัญเชิญสมเด็จพระนารายณ์มหาจักรีขึ้นปราบคาบิแซกเสวยราชสมบัติ ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ทรงจัดการเกี่ยวกับพระราชอาณาจักรตลอดจนศึกพม่า ดังนั้น การปฏิบัติการในเขมรจึงต้องหยุดชงักลงชั่วขณะหนึ่ง แต่นับแต่รัชกาลนี้เป็นต้นไปพระนารายณ์มหาจักรีแห่งราชวงศ์จักรีทรงมีความสำคัญต่อเขมร ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณปกเกล้าเจ้าเขมรด้วยพระราชูปถัมภ์นานาประการยิ่งกว่าสมัยใด ๆ ดังจะกล่าวต่อไป

เขมรในสมัยรัชกาลที่หนึ่งแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ชาติที่พึ่งคือญวน เพราะเกิดกบฏไต่เซ็นในเมืองญวน ฟ้าทะเลหะ (มู) ซึ่งรักษาราชการเมืองเขมรได้จัดกองทัพส่งไปช่วย แต่ผู้พวกญวนกบฏไม่ได้ ทั้งองเชียงสือก็หนีลงเรือมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร จึงเป็นอันว่าญวนสิ้นอำนาจลงในขณะเดียวกันพวกขุนนางเขมรที่ไม่นิยมฟ้าทะเลหะ (มู) ก็พากันกระด้างกระ-

เคื่อง มีสมเด็จพระเจ้าพระยา (ชู) คบคิดกับพระยายมราช (แบน) (1) ซึ่งสมเด็จพระเจ้าพระยา (ชู) มีหนังสือกราบทูลขอรัชกาลที่หนึ่งเพื่อมาช่วยราชการเขมร จับฟ้าทะเลหะ (มู) ซาเสียบ ต่อมาพระยายมราช (แบน) ก็ลอบฆ่าสมเด็จพระเจ้าพระยา (ชู) ด้วย เพราะทำร้ายสมเด็จพระรามาธิบดีเจ้านายของตน และโค่นนางที่ร่วมด้วย หลังจากนั้นโค่นกตนขึ้นเป็นว่าที่ฟ้าทะเลหะ ตั้งขุนนางพรรคพวกขึ้นเป็นผู้ใหญ่ผู้น้อยเต็มตามตำแหน่ง ต่อมาไม่นานพระยาราชบุรินทร์กับพวกแขกจามเมืองตะบองกะมุขคบคิดแข็งขอ จะจับพระยายมราชและพระยากลาโหม (ปก) ซาเสียบ ทั้งสองจึงโค่นหาเชื้อพระวงศ์เขมรที่ยังมีอยู่คือ พระกนิษฐภคินี สมเด็จพระนารายณ์ราชา (นักองตน) 2 องค์ บุตรี 3 องค์ กับนักองเอง โอรสชันษา 10 ปี เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในกรุงเทพฯ รัชกาลที่หนึ่งทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงนักองเองเป็นพระราชบุตรบุญธรรม พระเรียมทั้งสามองค์นั้นนักองเม่นป่วยถึงแก่พิราลัยเหลือแต่นักองอีกกับนักองเกา กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทูลขอไปเป็นพระสนมเอก ส่วนพระยายมราช (แบน) นั้นโปรดให้ตั้งเป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์วิเศษสงคราม ซึ่งต่อมาโปรดให้ออกไปรักษาราชการกรุงกัมพูชา

ในยุวนั้น ใน พ.ศ. 2325 องโตเซ็นเจ้าเมืองกุกยเย็นยกกองทัพมาตีเมืองไซ-งอน องเชียงสือเจ้าเมืองท่าการสู้รบ คำนทานมิได้จึงทิ้งเมือง พามารคาบุตรภรรยาและขุนนางสมัครพรรคพวกลงเรือแล่นหนีมาทางทะเลมาอาศัยอยู่ที่เกาะกระบือ พระยาชลบุรีพระระยอง ลาดตระเวน ไปพบเข้าและสอบถามจึงนำองเชียงสือมาเฝ้าที่กรุงเทพฯ

(1) คราวที่เขมร เป็นกบฏจับสมเด็จพระรามาธิบดีซาเสียนั้น ทราบถึงเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงพระพิโรธ ทรงพระคำริว่า พระยายมราช (แบน) ก็เป็นคนสนิทของสมเด็จพระรามาธิบดี ไม่ระวังเจ้านายให้เขาทำร้ายได้ จึงใช้ให้พระองค์แก้วเชิญสุภอักษรไปถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าทะเลหะ ขอเอาตัวพระยายมราช (แบน) มาทำโทษที่กรุง สมเด็จพระเจ้าฟ้าทะเลหะมอบตัวพระยายมราช (แบน) ให้พระองค์แก้วเข้ามา ณ กรุง แล้วรับสั่งให้เอาตัวไปจำคุกไว้ สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกก็ทำนุบำรุงพระยายมราช (แบน) ให้ได้อยู่ในคุกเป็นสุข

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้อังเชียงสี่อตั้งบ้านเรือนอยู่ทางใต้บ้านต้นสำโรง (ซึ่งภายหลังพระราชทานให้เป็นที่ตั้งกรุงสุโขทัย) พระราชทานเบี้ยหวัดปีละ 5 ชั่ง พระราชทานเครื่องยศเสมอด้วยนักองเองเจ้าเขมร ซึ่งทรงพระราชทานชูปเฉียง และอนุญาตให้เรือขององเชียงสี่อเข้าออกไปมาในน่านน้ำไทยได้โดยมิต้องให้กักด่านตรวจตราคัจเรืออื่น ๆ องเชียงสี่อเมื่ออยู่ในกรุงเทพฯ ได้พาพรรคพวกโดยเสด็จไปช่วยรบพุ่งเข้าศึกหลายครั้ง ช่วยฝึกหัดคนแจวเรือหลวง ฝึกหัดการเล่นเชลยญวนหก ญวนรำ กระถาง สิ่งโคลอแก้ว สิ่งโตคาบแก้ว เป็นต้น ถวายให้ทอดพระเนตร จึงโปรดให้เล่นเวลามีการมหรสพหน้าพลับพลาหลายครั้ง จนกลายเป็นนาฏศิลป์อย่างหนึ่งของไทยสืบมาจนทุกวันนี้หลายแบบ

การที่พวกกบฏไคเซ็นรบชนะองเชียงสี่อจนองเชียงสี่อต้องหนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารนั้น ย่อมเท่ากับเป็นการคุกคามต่อความสงบสุขของเขมรด้วยโดยปริยาย สถานการณ์ทางบ้านชายแดนเขมรกับญวนจึงไม่วางใจ เพราะพวกไคเซ็นมิได้มีใจอ่อนน้อมสามัคคีต่อไทย แต่ไทยสามารถตีเอาดินแดนญวนได้คืนให้แก่องเชียงสี่อได้แล้ว ความปลอดภัยและความสงบก็จะมีเกิดขึ้นแดนเขมรมากขึ้น เพราะอย่างน้อยองเชียงสี่อคงรำลึกถึงบุญคุณของไทยอยู่บ้านคงจะไม่กล้ารบกวนเขมร ดังนั้น จึงต้ององเชียงสี่อเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ไคทรงพระกรุณาโปรดให้ทัพไทยเขมรไปช่วยตีเมืองไซ่งอน เมื่อ พ.ศ. 2326 ครั้งหนึ่ง และ พ.ศ. 2327 ก็โปรดให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์เสด็จนำทัพไปพร้อมด้วยองเชียงสี่อ ตีเมืองไซ่งอนอีก ทัพบกโปรดให้พระยาวิชิตรณรงค์เป็นแม่ทัพยกไปทางเมืองเขมร เกณฑ์กองทัพเขมรสมทบไปด้วยอีกทางหนึ่ง เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์เกณฑ์พลได้ 5,000 ทัพไทยเขมรยกไปตีเมืองเปียมจ้อ ซาแตก ถึงแพรกพระยามันสู้รบกับญวนไคเซ็นหลายครั้ง ญวนสู้ไม่ได้ถอยไป พระยาวิชิตรณรงค์ลงไปเมืองเปียมบาราย ยกไปตีค่ายบ้านป่ายูง ส่วนสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์และองเชียงสี่อยกกองทัพเรือถึงเมืองบันทายมาศ เกณฑ์กองทัพพระยาราชาศรี พระยาทัตคาเมืองบันทายมาศเข้าสมทบด้วย เข้าปากน้ำเมืองป่าสักไปตั้งอยู่ที่คลองวามะนาว ซึ่งทางฝ่ายญวนไคเซ็นมาตั้งค่ายรักษาที่ปากคลองวามะนาว ทางจะลงไปซาแตก ลงงให้ไซ่งอน ทัพเรือไทยจะหักลงไป

ไม่ได้ จึงขึ้นตั้งค่ายบนบกหมายจะตีค่ายบกของญวนให้แตกก่อน จึงคอยทดลองลงไปไม่ได้
คิดระวังหลัง ดังนั้น เมื่อน้ำมากขึ้นควายเป็นฤดูแล้ง ญวนนำเรือรบจัดมาทางคลององเจือง
ออกไปสู่น้ำใหญ่ แลวมาปิดปากคลองความะนาวทางคานหลังไว้ กองทัพไทยจึงตกเป็น
ฝ่ายเสียเปรียบ ถูกกองทัพญวนทางปากคลองลำน่าน้ำเมืองไซงอนตีโต้ขึ้นมา พวกที่อยู่ทางลำ-
น้ำสมิตอกก็สู้รบหลัง เมื่อทัพไทยถูกทัพเรือญวนกระหนาบ จึงแตกหนีกลับมาทางเขมร

การทำศึกไม่สำเร็จดังพระราชประสงค์ทั้งสองครั้งนั้น เพราะกรุงเทพฯ กำลังติด
รบพุ่งกับพม่าจะส่งกองทัพใหญ่ลงไปเมืองญวนไม่ได้ ดังนั้น ใน พ.ศ. 2328 องเชียงสือ
ได้ปรึกษากับขุนนางญวนที่มาด้วย ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า

... เราหนีเข้าก็เข้ามาพึ่งพระบรมเดชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระ
กรุณาโปรดชุบเลี้ยงไต่ความสุข แล้วโปรดให้กองทัพยกออกไปตีข้าศึกจะกินเอา
เมืองให้ก็ยังหาสำเร็จไม่ บัดนี้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็มีพระราชกังวล ด้วยการศึก
พม่ายังรบพุ่งติดพันกันอยู่ เห็นจะช่วยธุระเรามิได้ ครั้นจะกราบทูลถวายบังคมลา
ออกไปคิดเอาบ้านเมืองควยกำลังตนเอง ก็เกรงพระราชอาญาอยู่ บางทีจะไม่
โปรดให้ไป จะต้องหนีออกไปจึงจะได้...

ในเรื่องที่องเชียงสือคิดหนีกลับไปเมืองญวนนั้น สมเด็จพระยาตากำรกราชานุ-
ภาพ ประทานคำวินิจฉัยว่า

... ครั้งนั้นพวกพ้องขององเชียงสือซึ่งยังอยู่ในเมืองญวนเห็นว่า องเชียงสือ
เข้ามาพึ่งไทยหมายเอากำลังไปช่วยที่บ้านเมืองคืนหลายปีแล้วก็ไม่สำเร็จ จึงไป
คบคิดกับสังฆราชอาครังฝรั่งเศษ ซึ่งตั้งสอนศาสนาคริสต์ตั้งอยู่ที่เมืองไซงอน สังฆราช

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่หนึ่ง
(กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2503), หน้า 146.

อาคารังแนะนำให้ไปขอกำลังฝรั่งเสสมาช่วย ตัวสังฆราชจะรับเป็นผู้จัดการสื่อสารเอง...¹

เมื่อปรึกษาพร้อมกันแล้ว องเชียงสือได้เขียนหนังสือกราบบังคมทูลว่าไว้ที่โต๊ะบูชาและตั้งให้กงก่วน องฉู่ เอาเรือใหญ่ไปคอยอยู่ที่เกาะสี่ซัง องเชียงสือเองลงเรือเล็กหนีไปลงเรือใหญ่ตอนกลางคืนแล่นออกทะเลไป เมื่อชาวบ้านนำความมาแจ้งเจ้าพระยาพระคลัง ๆ นำความขึ้นกราบบังคมทูล กรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็มาก โปรคให้เร่งฝีพายนำเรือพระที่นั่งและเรือราชการที่รวบรวมมาได้เสด็จตามไป ทันเห็นเรือองเชียงสือที่ปากอ่าวสมุทรปราการ แต่เนื่องจากเรือใหญ่พอลอกปากอ่าวโคลมวาวพัดช่วยไปได้เร็ว เรือกระบวนกรมพระราชวังบวรฯ ตามไม่ทันจึงเสด็จกลับมา กราบบังคมทูลขอพระราชทานเรือรบออกจับองเชียงสือ ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงหนังสือขององเชียงสือ ซึ่งปรากฏในพระราชพงศาวดาร ความว่า

"ข้าพระพุทธเจ้าองเชียงสือเข้ามาพึ่งพระบรมบุญญาภิไธย ทรงแสดงความซบเลี้ยงได้ความสุข บัดนี้มีความวิตกถึงบ้านเมืองนัก ครั้นจะกราบทูลถวายบังคมลา กลับไป ก็เกรงพระราชอาญาจึงต้องคิดอ่านหนีไปควยเป็นความจำเป็น ไซ้จะคิดอ่าน กบฏกลับมาประทุรายนั้นหามิได้ ขอเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทไปกว่าจะสิ้นชีวิต ซึ่งถวายบังคมลาไปทั้งนี้ จะไปตั้งช่องสุ่มเกลี้ยกล่อมผู้คนเข้าตีเอาเมืองคืนให้จงได้ แม้ซัดสนป็นกระสุนดินคำเหล็กกำลังประการใด ก็จะไม่ยอมเข้ามาขอรับพระราชทาน ปืนกระสุนดินคำและกองทัพออกไปช่วย กว่าสำเร็จการสงคราม คืนเอาบ้านเมืองได้แล้วจะขอเป็นเมืองขึ้นขอบขัณฑสีมาสืบไป"²

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเมืองญวนและเมืองเขมรในรัชกาลที่ 2 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงอภัยสงคราม (รัชมภา โชคดีคิด) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2494), หน้า 11.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 150.

ดังนั้น จึงมีพระราชโองการตรัสห้ามสมเด็จพระอนุชาว่า "อย่ายกทัพไปตีตาม
จับเลย เขาเห็นว่าเราช่วยพระเขาไม่ใคร่ควรมีศึกติดพันกันอยู่ เขาจึงหนีไปตีจะตีเอาบ้าน
เมืองคืน เรามีคุณแก่เขา เขียนควยมือแล้วจะลบควยเท่ามิบังควร" ¹ กรมพระราชวัง
บรมมหาสุรสิงหนาท ประทานความเห็น ว่า "องเชียงสือคนนี้แม่จะละไว้มิให้คิดตามเอาตัว
ให้ได้ นานไปภายหน้าเมื่อล่วงแผนคินี้ไปแล้ว มันจะทำความลำบากเดือดร้อนแก่ลูกหลาน
เราเป็นเทอयाสงสัยเลย เพราะองเชียงสือเข้ามาอยู่ที่กรุงเพทท์หลายปี ไครุคนเล็กหนัก
เบาในการบ้านเมืองของเราทุกสิ่งในเมืองสมุทรปราการก็ยังไม่มียี่สิบโกที่ระบรวงข้าศึกศัตรู
ฝ่ายทะเล ถ้าองเชียงสือกลับใจเป็นศัตรูแล้วจะรบยาก ถ้าไม่ทรงพระกรุณาโปรดให้ไป
ตีตามองเชียงสือแล้ว จะขอรับพระราชทานทำเมืองขึ้นที่ปากลัด" ² ซึ่งรัชกาลที่ 1 ก็
พระราชทานอนุญาตให้สร้างป้อมขึ้นที่ปากลัด แต่สร้างไม่ทันเสร็จก็เกิดศึกพม่า จึงต้องหยุด
ชงกมาสร้างต่อในรัชกาลที่ 2

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยเกี่ยวกับกระแสพระราชดำริและ
พระดำรินี้ว่า

... กระแสพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระดำริ
กรมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท ซึ่งติดกันในเรื่องนั้น นานที่สงฆ์เป็นการถูกควย
กันทั้งสองฝ่าย สงสัยแต่ความที่จกไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดาร เห็นว่าจะไม่
สิ้นกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก... คือในสมัย
นั้นกรุงรัตนโกสินทร์ เพิ่งตั้งขึ้นใหม่ยังไม่มั่นคง ทองระว้างเห่ร้ายอยู่ทั้งภายในและ
ภายนอก ควยพม่ากำลังพากเพียรที่จะเข้ามารบพุ่งย่ำยีอีก ถ้าพวกญวนกบฏไต่เขิน

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 151.

² เรื่องเดียวกัน.

ใค้อาณาเขตญวนทั้งหมดไว้ในอำนาจ คงตั้งราชวงศ์ขึ้นใหม่ในเมืองญวน มีกำลัง
 มากขึ้นข้างฝ่ายใค้อีกประเทศหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นศัตรูแก่พระราชอาณาจักรโดยเข้า
 กับพม่าหรือโดยลำพังญวนเอง ถ้าเช่นนั้นก็จะเกิดเป็นศึกสองค้ำ การที่องเชียง
 สือยกออกไปรบพุ่งพวกญวนกบฏ ฝ่ายใค้จะแพ้จะชนะก็ค้ำม การศึกสงครามใน
 เมืองญวนคงจะยังคิดพันกันอยู่หลายปี มีเวลาที่ไทยจะตั้งมั่นและทำศึกแต่กับพม่า
 หน้าเดียวให้สำเร็จใค้ แมวอาจเชียงสือคืออาณาเขตคั้นใค้เพียงข้างฝ่ายใค้ ก็คง
 ต้องอาศัยกำลังกรุงเทพฯ อุดหนุน คงปรากฏในกาลต่อมาว่าความจริงก็เป็นเช่น
 นั้น ว่าโดยยกการที่ปล่อยองเชียงสือไปใค้โดยสะดวกในครั้งนั้น เป็นการค้ำทวง
 ทางใค้ใค้ประโยชน์แก่การปกครองพระราชอาณาจักรอีกส่วนหนึ่ง...

ดังนั้น เมื่อองเชียงสือหนีไปจากกรุงเทพฯ นั้น ตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร
 ว่าไปอยู่ที่เกาะกูดแขวงเมืองตราด พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงทราบก็
 พระราชทานเรือลาดตระเวนและเครื่องศักราวุธให้ ในหนังสือของจอห์น ครอบเฟ็ค ซึ่ง
 เคยเป็นทูตอังกฤษมาทั้งเมืองไทยและเมืองญวนกล่าวว่า องเชียงสือหวังจะใค้กำลังฝรั่ง
 เสดมาช่วย เพราะปรากฏเมื่อส่งพระราชอาคั้งพานุครชายอายุ 4 ขวบขององเชียงสือไปถึง
 ราชสำนักฝรั่งเสสแล้ว ใค้ทำหน้าที่สัญญาตกลงกันว่าฝรั่งเสสจะให้เรือรบช่วย 25 ลำ
 มีพลทหารทั้งฝรั่งและทหารชาวเอเชียซึ่งถอนมาจากอินเดียและให้ทุนช่วยเป็นเงินค้ำย
 แคคค้ำยเป็นค้ำยครั้งหนึ่ง เป็นเครื่องศักราวุธยุทโธปกรณ์ครั้งหนึ่ง ฝ่ายองเชียงสือสัญญาว่า
 ถ้าญวนเมืองคั้นใค้แล้วจะยอมยกดินแดนแถบแหลมอัน และอาวตุรันกับเกาะทั้งปวงที่อยู่ใน
 ญวนนั้น รวมทั้งแผ่นดินคั้นชายฝั่งทะเลยาว 1,500 เส้น กว้าง 300 เส้น ให้แก่ฝรั่งเสส
 หากมีชาติอื่นมารบฝรั่งเสสในดินแดนที่ยกให้ องเชียงสือจะส่งกำลังทัพญวนจำนวน
 60,000 คน ช่วยฝรั่งเสส และถ้าฝรั่งเสสมีศึกทางอินเดียก็จะยอมให้เกณฑ์คนช่วยรบ
 40,000 คน นอกจากนี้ยังยอมให้ประโยชน์ในทางการค้าขายแก่ฝรั่งเสสอีกหลายอย่าง

¹ สมเด็จพระยาค้ำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 13.

เรื่องท้องเชียงสื่อไปทำสัญญากับฝรั่งเศส เห็นจะไม่ทราบมาถึงกรุงเทพฯ แต่การไม่ได้
 เป็นไปตามสัญญา เพราะบังเอิญเป็นเวลาเดียวกับที่เกิดปฏิวัติใหญ่ในฝรั่งเศส ตลอดจนฝรั่ง
 ฝรั่งเศสต้องมีศึกสงครามกับประเทศอื่นในยุโรป สังฆราชอาครัง โศกเศร้าจนว่าจ้างทหาร
 อื่นอาสามาบ้างทั้งชาวฝรั่งเศส อังกฤษ และไอริช เพื่อช่วยองเชียงสือกษัตริย์เมืองญวน⁽¹⁾

องเชียงสือได้ขอกำลังทางไทยช่วยอีก โดยจัดขุนนางญวนนำหนังสือเข้ามากราบ
 บังคมทูลขอพระราชทานเรือรบ เครื่องศักราวุธ กระสุนดินดำ ช่วยอุหนุนตนซึ่งก็ทรงพระ-
 กรุณาพระราชทานให้ทุกคราวที่กราบบังคมทูลขอมา เช่น ในเดือน 7 แรม 7 ค่ำ ปีวอก
 สัมฤทธิศก องเชียงสือมีหนังสือเข้ามาฉบับหนึ่ง ใจความว่า

... ค่ายโปรคให้กายดาวคุมสิ่งของออกไปพระราชทานนั้น ระยะทางไกลไปมา
 กันคานัก ข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอันมาก บัดนี้นายทัพนายกองและไพร่พลพวก
 ไทเขินหาปกติกันไม่ หนีมาหาข้าพเจ้าหลายพวกหลายเหล่า... และเป็นกระสุนดิน
 ดำมีน้อย ขอรับพระราชทานเป็นกระสุนดินดำให้กองโทเคื่องศึก องหง ยุงยาน คุม
 ออกไปพระราชทานข้าพเจ้าควย... 1

องเชียงสือทำศึกกับพวกไทเขินอยู่ 3 ปี จึงตีอาณาจักรเขินจนโค่นได้ เมื่อ
 พ.ศ. 2333 และตั้งตัวเป็นเจ้านมก กวายนมทองเงิน เครื่องราชบรรณาการยอม
 เป็นประเทศราช ขึ้นกรุงเทพฯตอมาคังที่ได้สัญญาไว้

(1) บัตติงเกอร์กล่าวว่า จุดมุ่งหมายที่แท้จริงของสังฆราชอาครังที่ช่วยญวนนั้น
 ไม่ใช่เพื่อการเมืองที่จะให้ฝรั่งเศสมีจักรวรรดิในเอเชีย แต่เพื่อศาสนา คือหวังให้ญวน
 มีเจ้าผู้ครองเป็นคริสเตียน ซึ่งหมายถึงเจ้าชายกานท์ (Canh) โอรสของพระเจ้ายาหลง
 แต่ความหวังของสังฆราชล้มเหลวเพราะสิ้นพระชนม์ก่อนพระบิดาถึง 20 ปี

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 179.

ในขณะที่เดียวกัน ชวนโตเชินรู้ที่ว่าไทยอุปการะทุกสิ่งอันเป็นกำลังสำคัญแก่อง-
เชียงสี่อเสมอมาจนฝ่ายชวนโตไ้ในการนำขององเชียงสี่อช้จะมีอำนาจมากขึ้นทุกที จึงคำ
เนินนโยบายให้หมส่งทูตมาเจรจาขอเป็นไมตรีกับไทย และให้ไทยช่วยจับองเชียงสี่อถ้าแตก
หนีกลับมาอีก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชสาส์นตอบในทำนองมิ
ให้เกิดความขุ่นมัวแก่ทั้งสองฝ่ายว่า

... ซึ่งว่ากองทัพเมืองคังเกียจะยกมาต้องเชียงสี่อขอให้กรุงแคงกองทัพไปตั้ง
อยู่ปลายคานแดน ถ้าองเชียงสี่อแตกมาให้ช่วยจับกุมให้ เจ้าคังเกียจะตอบแทน
สนองพระคุณนั้น ฝ่ายกรุงมิรุที่จะเจรจาเลย ค่ายเหตุมีคุณแล้วจะให้กลับเป็นโทษ
ดังนี้ผิดพระราชประเพณีธรรม ประการหนึ่งกิตติศัพท์จะลือไปในนานาประเทศ
เมืองใหญ่่น้อยทั้งปวงจะว่ากรุงเทพมหานครเห็นแก่แกลลภสักการ เมืองคังเกียเท่า
นั้น ช่วยกันจับกุมองเชียงสี่อสิ่งให้ไม่มีความเมตตากรุณา ความครหาติเตียนข้อนี้
จะปรากฏอยู่ชั่วฟ้าและดินคูมิบังควร อันกรุงเทพมหานครจะประพฤติกการที่จะทำได้
ก็แต่ครองทศพิชราชธรรมตามประเพณี เจ้าคังเกียเป็นชาติศึกกัน ก็ให้ระงับว่า
กล่าวทั้งสองฝ่ายพอจะเจรจาได้...

องเชียงสี่อไ้เมืองคังเกียเป็นลาคับมาจนถึง พ.ศ. 2343 ที่เมืองเว้คันไ้ มาถึง
ในระยะนี้ไ้ถวายต้นไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการมา 6 ครั้งแล้ว และบางครั้งบาง
คราวก็มีน้ำใจถวายของอื่นเองบ้าง ถวายของที่ทรงชอบบ้าง เช่น ใน พ.ศ. 2332
ถวายข้าวสารตามที่มีซองตราส่งออกไป ถวายเรือรบ ใน พ.ศ. 2334 ก็พระราชทานปืน
ตอบแทน จนถึง พ.ศ. 2345 องเชียงสี่อกำจัดอำนาจพวกไ้เชินหมคลิ้น และยึดคังเกีย
ไ้แล้ว จึงประกอบพระราชพิธีราชาภิเษกเป็น พระจักรพรรดิฉวน ไ้ช้นามราชวงศ์ว่ายาหลง

¹ สมุคไทยคำ. หมายเลข 2. จ.ศ. 1156. พระราชสาส์นถึงชวนว่าควยการ
เมืองเวียงจันทน์ และเรื่ององเชียงสี่อ.

และลงชื่อในพระราชสาส์นว่า ดึกกวางเทือง นับแต่นั้นมาถึงกวางยกินไม่เงินทอง ถือเป็นประเทศอิสระไม่ขึ้นกับไทยอีก แต่ยังคงไม่ตรีจิตเคารพอำนาจอธิปไตยที่ 1 ตลอดมา เช่น เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เสด็จสวรรคตแล้วก็มีพระราชสาส์นมาทูลแนะนำพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกให้แต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร พระราชโอรสองค์ใหญ่เป็นพระมหากษัตริย์ในตำแหน่งรัชทายาทให้เป็นการเรียบร้อย เจ้านายจะได้ไม่เกิดแก่งแย่งกันเพื่อความมั่นคงแห่งพระราชอาณาจักร

ครั้งเมื่อองเชียงสือตั้งตัวเป็นเจ้านมก๊กไม่เท่าใด ก็เกิดเป็นอริกับเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ผู้รักษาราชการของไทยในกัมพูชา องเชียงสือกล่าวโทษเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ว่าเกณฑ์กองทัพเขมรก่อวีรกรรมขึ้นมาก และสืบไต่ความว่าคิดจะทำร้ายฆวนองเชียงสือจะสู้ก็เกรงพระราชอาญาอยู่ ฝ่ายเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์กล่าวโทษเจ้านมก๊กในทำนองว่ายุยงขุนนางเขมรที่ไม่พอใจเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ให้ก่อความลำบากต่าง ๆ รัชกาลที่ 1 ทรงพิจารณาเห็นแล้วทั้งสองฝ่าย เป็นอริกัน หากแต่ยังเกรงพระบรมเดชานุภาพในพระองค์อยู่ด้วยกันทั้งสองฝ่าย จึงเพียงกล่าวทูลฟ้องซึ่งกันและกันอยู่ มูลเหตุที่จะเป็นอริกันนั้น คงจะเริ่มด้วยส่วนตัวก่อน และเลยเป็นความบาดหมางทางการเมือง ฝ่ายฆวนก็ถือว่าเคยเป็นใหญ่กว่าเขมรมาแต่ก่อน ก็คงจะเอาเปรียบและดูหมิ่นเขมรว่าเร็วกว่าตนอย่างเคยนิยมมา ทั้งกลับคิดมีอำนาจเหนือเขมรดังแต่ก่อน ฝ่ายเขมรเห็นว่าฆวนขณะนั้นเสื่อมอำนาจลงจนลดตัวลงเป็นประเทศราชเช่นเดียวกับเขมร ไม่ได้วิเศษไปกว่าเขมรเลยก็คงไม่ยอมผ่อนผันการใด ๆ ให้ฆวน เป็นดังนี้ตลอดมาโดยไม่ถึงแก่รบพุ่งกัน ด้วยเกรงพระบารมีรัชกาลที่ 1 คงได้กล่าวมาแล้ว จึงทรงพิจารณาเห็นว่าให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ไปรักษาราชการกรุงกัมพูชานั้น เจ้าพระยาอภัยฯ ไม่ใช่เชื่องช้าเจ้า ชาวเขมรคงไม่เลื่อมใสศรัทธานัก เมื่อจัดบ้านเมืองฝ่ายกัมพูชาเรียบร้อยแล้ว และนักงเองเจ้านายเขมรซึ่งทรงชูป้ายเลี้ยงมีชันษาได้ 21 ปี สมควรจะครองกัมพูชาสืบเชื้อสายราชวงศ์เขมรได้แล้ว ใน พ.ศ. 2337 จึงโปรดให้อภิเษกนักงเองเป็นสมเด็จพระนารายณ์รามธิบดีศรีสุริโยพรรณ บรมสุรินทรามหาจักรพรรดิราชบรมนาถบพิตร ออกไปครองกัมพูชาให้

พระยาเกล้าโหม (ปก) พี่เลี้ยงนักร้องเองเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าทศละหะ หัวหน้าข้าราชการกรุง-
 กัมพูชา และทรงพระราชดำริว่า เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์⁽¹⁾ รักษาข้าราชการกรุงกัมพูชา
 เรียบร้อยมาเป็นเวลา 12 ปี ควรได้รับบำเหน็จความชอบ แต่เกรงว่าจะเข้ากับสมเด็จพระ
 พระนารายณ์รามาริบัติและสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอไม่สนิทใจ เพราะเป็นพวกนักร้องโนน ซึ่งเคย
 วิวาทกับพระราชบิดานักร้องเองมาแต่ก่อน จึงได้ทรงขจัดปัญหาด้วยพระปรีชาญาณเห็นการณ์
 ไกลโดยทรงขอเขตแควนแควนเมืองพระตะบองและเมืองขึ้น เมืองนครเสียมราฐซึ่งเป็น
 เมืองไกลเขตแดนไทย ตัดออกเป็นส่วนหนึ่งให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ว่ากล่าวบังคับบัญชา
 ใ้มาขึ้นต่อกรุงเทพฯ เมืองพระตะบองและเสียมราฐจึงได้ขาดจากเมืองเขมรมาขึ้นกรุง-
 เทพา ตั้งแต่นั้นมา

ในพงศาวดารกรุงกัมพูชามีข้อความแต่เพียงว่า "... ส่วนเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์
 (เจ้าฟ้าทศละหะ) นั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้
 เลื่อนตำแหน่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ แล้วให้กลับไปวาราชการอยู่ ณ เมืองพระตะบอง มีเมือง
 เสียมราฐเป็นเมืองขึ้น..."¹

หลังจากที่ไทยได้ทำการราชภิเษกให้นักร้องเองเป็นสมเด็จพระนารายณ์รามาริ-
 บัติแล้ว นับได้ว่าเป็นระยะที่ไทยมีอำนาจในเขมรอย่างเต็มที่ เพราะทางเมืองญวนก็ยัง
 เกิดกบฏอยู่ อนึ่ง นักร้องเองก็เป็นผู้ที่ไทยซบเลี้ยงมาแต่เดิม ไทยได้ผนวกเมืองเขมร 3
 เมือง ตามแนวขึ้นไปถึงเมืองพระตะบอง คือมณฑลบุรี ศรีโสภณ และดินแดนแถบไกล

(1) เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ เป็นต้นตระกูลอภัยวงศ์ ซึ่งผู้สืบตระกูลนี้ต่อมาได้รับ
 พระราชทานยศเป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์รักษาปกครองดินแดนนี้จนไทยต้องโอนดินแดนนี้ให้
 แก่ฝรั่งเศส ซึ่งได้กัมพูชาเป็นกรรมสิทธิ์ใน พ.ศ. 2450 เจ้าพระยาอภัย (ซุม) จึงอพ-
 ยพรรคครอบครัวและบริวารกลับกรุงเทพฯ

¹ หลวงเรื่องเคซอนันต์, ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร-
 กร, 246), หน้า 173.

เมืองโคราช เมื่อ พ.ศ. 2338 และยังคงผนวกพระตะบองและเสียมราฐเข้าไว้ในอำนาจ ในปีเดียวกันนั่นเอง

การที่ไทยผนวกดินแดนต่าง ๆ ของเขมรในสมัยรัชกาลที่ 1 นั้น เป็นเสมือนสิ่งที่นักกองเองตอบแทนในการที่ไทยได้ช่วยให้โคราชสมบัติ และเขมรในระยะนั้นเป็นเขมรที่เริ่มค้นฟื้นฟูประเทศคงจักระเบียบการปกครองภายในทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค แต่งตั้งขุนนางชั้นผู้ใหญ่ต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าเขมรมีปัญหาภายในประเทศที่จะต้องปรับปรุงแก้ไขมากกว่าจะมาคำหนึ่งถึงปัญหภายนอกเกี่ยวกับดินแดนต่าง ๆ

สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี (นักองเอง) ครองกัมพูชาได้ 4 ปี พิราลัยใน พ.ศ. 2340 มีโอรส 5 องค์ ล้วนยังทรงพระเยาว์ โอรสองค์ใหญ่ชื่อ นักองจันทร อายุ 6 ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชดำริเห็นว่า บุตรสมเด็จพระนารายณ์ยังเยาว์ จึงโปรดให้สมเด็จพระฟ้าทะละหะ (ปก) เป็นผู้สำเร็จราชการกรุงกัมพูชาดูแลทะนุบำรุงบุตร สมเด็จพระนารายณ์ต่อมา

ในหนังสือพระราชพงศาวดารเขมรว่า พอลองเขียนสื่อตั้งตัวเป็นพระเจ้าเวียงตนามแล้ว ให้มีพระราชสาส์นถึงฟ้าทะละหะ (ปก) แจ้งว่า บัดนี้ตั้งอาณาจักรกลับมากตั้งประเทศเวียงตนามเป็นอิสระตั้งแตกก่อนแล้ว เป็นท่านองบอกลูกหลานมีอำนาจตั้งแตกก่อนแล้ว แต่ยังไม่กล้าทำการรุกรานเมืองเขมรแต่อย่างใด เห็นจะเป็นด้วยยังยำเกรงพระบารมีรัชกาลที่ 1 อยู่ แสดงให้เห็นว่าญวนเริ่มมีท่าทีจะครอบครองเขมรอีก

ใน พ.ศ. 2349 สมเด็จพระฟ้าทะละหะ (ปก) ได้ปฏิบัติหน้าที่ผู้สำเร็จราชการในกรุงกัมพูชามาได้ 10 ปี เห็นว่าตนชรามากแล้ว และนักองจันทรโอรสองค์ใหญ่ของสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีก็เจริญชันษาได้ 16 ปี สมควรจะครองกัมพูชาได้แล้ว สมเด็จพระฟ้าทะละหะ (ปก) จึงนำนักองจันทรและนักองอิมอนุชาเข้ามาเฝ้ารัชกาลที่ 1 กราบบังคมทูลพระกรุณาความปรารถนาของตนให้ทรงทราบ จึงโปรดแต่งตั้งให้นักองจันทรเป็นสมเด็จพระอัครราชา เจ้าผู้ครองเขมร ส่วนสมเด็จพระฟ้าทะละหะ (ปก) เข้ามาถึงอนิจกรรมในกรุงเทพฯ

กราวนั้นเอง นับเป็นครั้งที่ 2 ที่แสดงถึงบทบาทของไทยในฐานะ "ผู้สถาปนาภคัตริย์เขมร"

เมื่อสมเด็จพระอุทัยราชาปกครองเขมรนั้น มีความไม่พอใจไทยเป็นส่วนพระองค์ประการหนึ่ง (1) และการที่พระเจ้าเวียงคนามยาลองทรงตั้งจักรวรรดิโคสำเร็จ ใน พ.ศ. 2345 ทำให้ไทยมีคู่แข่ง เขมรไม่ต้องการให้ประเทศของตนเป็นสมรภูมิจาก 2 ประเทศนี้ จึงจำต้องส่งเครื่องราชบรรณาการให้ทั้ง 2 ประเทศ เมื่อครั้งฟ้าทะเลหะ

(1) ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า สมเด็จพระอุทัยราชามีเหตุโทมนัสใจในรัชกาลที่ 1 3 ประการ คือ (1) สมเด็จพระอุทัยราชาตรงเข้าไปเฝ้ากราบถวายบังคมลาเมื่อเสด็จออกพระเบญจรถ พระที่นั่งไพศาลทักษิณตามอำเภอใจ โดยมีใครอ-ให้เสนาบดีทูลเบิกตัวตามราชประเพณี รัชกาลที่ 1 มีพระราชดำรัสติเตียนเป็นเหตุให้สมเด็จพระอุทัยราชาอภัยสลดใจ (2) เมื่อกลับถึงกรุงกัมพูชาแล้ว สมเด็จพระอุทัยราชาเกิดวิวาทกับพระยาเคโซ (เม็ง) ถึงแก่อั้งจับตัวพระยาเคโซ ๆ ภูตักก่อนจึงหนีไปอยู่กรุงเทพฯ สมเด็จพระอุทัยราชามีศุภอักษรมาทูลขอตัวพระยาเคโซ ไม่พระราชทานให้ตามใจ (3) สมเด็จพระอุทัยราชามีศุภอักษรมาทูลขอนักกองอี นักกองเภา ผู้เป็นป่าซึ่งยังอยู่ในกรุงเทพฯ ให้กลับกรุงกัมพูชา รัชกาลที่ 1 ไม่พระราชทานอนุญาต เพราะถึงกรมพระราชวังบวรจะสิ้นพระชนม์แล้ว แต่นักกองอี นักกองเภา มีพระเจ้าลูกเธอกับกรมพระราชวังบวรฯ ไม่ควรให้พระองค์เจ้าทองพลัดพรากกับเจ้าจอมมารดา

เกี่ยวกับเรื่องนี้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ปรากฏพระทานความเห็นถึงข้อซึ่งเป็นเหตุให้สมเด็จพระอุทัยราชามีน้ำใจฉุนแปรไปตามคำยุยงของพระยาพระเขมรที่ไม่ขอตรงต่อกรุงเทพฯ 2 ประการ คือ (1) เจ้าพระยาอภัยภูเบศร (แบน) ถึงอสัญกรรมในปลายรัชกาลที่ 1 ทรงตั้งให้บุตรเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบองแทน เขมร คงอยากได้เมืองนี้คืน (2) อองเชียงสือกลับรวมประเทศโคคังเดิม มีอำนาจจวนอยู่ข้างฝ่ายใดซึ่งเขมรหมายจะพึงเมื่อไม่ถูกใจกับไทย.

(ปก) เป็นผู้สำเร็จราชการ ใน พ.ศ. 2346 เชมรส่งคณะทูตไปเฝ้าพระเจ้าเวียตนาม ยาลอง จักรพรรดิญวน พระราชทานของตอบแทน 2 ปีต่อมา สมเด็จพระอู่ไทยราชาวัย ราชบรรณาการต่อจักรพรรดิญวนทุกปี เมื่อรัชกาลที่ 1 ทรงตั้งเป็นสมเด็จพระอู่ไทยราชาก็ส่งคณะทูตไปราชสำนักเว้ ขอเป็นประเทศราชของญวน¹ หลักฐานบางแห่งกล่าวว่าการที่กัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาของญวนนั้นเพราะญวนบังคับ² ในพงศาวดาร เชมรกล่าวว่า ญวนส่งทูตมาเชมร 2 ครั้ง คือ ใน พ.ศ. 2348 ครั้งหนึ่ง และใน พ.ศ. 2350 อีกครั้งหนึ่ง และได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี ความสัมพันธ์ระหว่างญวนและเชมรแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงดำเนินนโยบายโอนอ่อนตาม โดยยอมให้เชมรไปติดต่อกับญวน คงจะเป็นเพราะพระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าการที่เชมรยอมส่งบรรณาการให้ทั้งสองประเทศนั้น ไม่เป็นผลเสียอันใดแก่สิทธิของกษัตริย์ไทย ซึ่งเป็นเจ้าอธิราชของกรุงกัมพูชา ประกอบกับสถานการณ์ในขณะนั้นสมควรที่ไทยจะรักษาไมตรีทางญวนไว้ เพื่อตัดความกังวลเสียด้านหนึ่ง คือการที่ต้องทำสงครามกับพม่าอยู่เนื่อง ๆ ตลอดจนญวนมีอำนาจขึ้นในขณะที่ยกกำลังอยู่ในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งขณะนั้นทรงพระชรามากแล้ว และกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ซึ่งเป็นนักรบมีฝีมือก็สวรรคตลง

เนื่องจากสภาพแวดล้อมและเหตุผลดังกล่าวในระยะเริ่มต้นรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระอู่ไทยราชาก็มีใจเอนเอียงไปทางญวนมากกว่าฝ่ายไทย เมื่อรัชกาลที่ 1 เสด็จสวรรคตใน พ.ศ. 2352 ก็บิดพลิ้วบอกปัดไม่เข้ามาถวายบังคมพระบรมศพ และเฝ้าถวายพระพรรัชกาลที่ 2 ในโอกาสเสด็จครองราชบัลลังก์ตามประเพณี ซึ่งเจ้าประเทศราชควรทำ เป็นแต่ให้กองอิมญวนงอกับพระองค์แก้ว เจ้าเชมรอีกกองหนึ่งพร้อม

¹Charles B. Maybon, Histoire Moderne du Pays d' Annam (Paris, 1920), p. 381.

²André Migot, Les Khmers (Paris, 1960), p. 285

ควยพระยาไกลโหม (เมือง) พระยาจักรี (แมน) เข้ามาแทน เนื่องจากญวนมีท่าที่เข้มแข็งมากกว่าไทยตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 1 แญวนจะมีไมตรีติดต่อกับไทยอยู่เป็นอันดี แต่ก็เข้าไปในฐานะประเทศที่มีความเป็นใหญ่เสมอกัน และได้แสดงความสนธิสนมเป็นพิเศษ เช่น ในการที่พระเจ้าเวียงตนามชาลองค์มีพระราชสาส์น มาทูลเตือนให้รัชกาลที่ 1 แต่งตั้งมหาอุปราช หรือเมื่อญวนเข้ามาเฝ้าในสมัยรัชกาลที่ 2 ก็โปรดให้รับพระราชสารและพญาญวนครั้งนั้นอย่างราชทูตประเทศที่มีอิสระเต็มเกียรติยศ ตลอดจนการที่ญวนมาใช้อำนาจในเมืองบันทายมาศ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่หนึ่งก็ทำให้ญวนมีทางคุมอำนาจในเขมรได้มากขึ้น

กล่าวได้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ไทยมีความสัมพันธ์กับเขมรและญวนอย่างใกล้ชิด โดยให้ความอุปการะแก่ทั้งราชวงศ์ญวนและเขมร ทั้งเขมรและญวนมีความยำเกรงในพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แม้จะมีเรื่องราวอริกันก็ไม่กล้าทำอะไร แต่ทว่าถึงกล่าวไฉนแปรไปในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ญวนซึ่งมีท่าที่เข้มแข็งขึ้น ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 1 เริ่มแผ่อำนาจมาทางเขมร และเจ้าผู้ครองเขมรเองก็เริ่มฝักใฝ่ทางญวน ทำให้นโยบายของไทยต่อกินแดนซึ่งถือว่าเป็นประเทศราชในทางทฤษฎีเปลี่ยนแปลงไป ไทยเริ่มใช้อิทธิพลทางทหารเข้าครอบครองเขมรในทางปฏิบัติควย เพื่อคอนอำนาจญวน

เมื่อสมเด็จพระอุทัยราชาให้หนักองอิมและพระองค์แก้ว เข้ามาถวายบังคมพระบรมศพ-พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงแต่งตั้งยศเจ้าเขมรเพิ่มเติมโดยไม่ไคทรงปรึกษาสมเด็จพระอุทัยราชา ควยทรงมีพระราชดำริถึงท่าที่เอาใจออกห่างของเจ้าผู้ครองกัมพูชาที่พวกพระยาพระเขมรมาแจ้งให้ทราบเป็นความลับ โดยให้หนักองสงวนเป็นตำแหน่งมหาอุปโยราช หนักองอิมเป็นมหาอุปราช และในคราวที่เจ้าเขมรเหล่านี้ทูลลากลับไปไคทรงวางกล่าวไกลเกลี้ยให้พระยาเคโซ (เมือง)⁽¹⁾

(1) แต่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่าเมื่อพระยาเคโซ (เมือง) กลับออกไปนั้นไม่ไคไปอยู่ที่บันทายเพชร แต่ไปอยู่กับสมันต์พรรคพวกที่กำพงสวาย

ซึ่งสมเด็จพระอุทัยราชาพิจารณาว่าเป็นกบฏตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 กลับไปประนีประนอมด้วยสมเด็จพระอุทัยราชา เหตุการณ์ครั้งนี้เท่ากับไทยต้องการดวงอำนาจด้วยการสนับสนุนผู้ที่ซื่อตรงต่อไทย

ทางญวน พระเจ้าเวียตนามขาดองไคแต่งตั้งทูตมาถวายบังคมพระบรมศพรัชกาลที่ 1 โดยคุมสิ่งของเขามาบำเพ็ญพระราชกุศล ประกอบด้วยแพรเกวียนขาว 100 พับ ผาขาวตั้งเกวียน 100 พับ สิ่งของไทยขรรคมือคือ สีผึ้งหนัก 5 หาบ น้ำตาลทราย 50 หาบ น้ำตาลปึก 10 หาบ น้ำตาลกรวด 10 หาบ พร้อมทั้งถวายสิ่งของเพื่อแสดงความยินดีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จขึ้นทรงราชย์ มีแพรขาว 100 พับ แพร่เลือกต่างสี 200 พับ แพร่แถบต่างสี 100 พับ ผาขาวตั้งเกวียน 100 พับ กระลำพักหนัก 2 ชั่ง อมเชยหนัก 3 ชั่ง และในคราวนี้พระเจ้าเวียตนามขาดองมีพระราชสารมาขอเมืองบันทายมาศ⁽¹⁾ ซึ่งได้ยึดไว้แล้ว โดยกล่าวโทษเจ้าเมืองบันทายมาศว่าเป็นคนไม่ดีหลายประการ จึงได้ให้ขุนนางญวนขึ้นมาว่าราชการ คุ้มเมืองนี้แต่เดิมเป็นของญวน การที่พระเจ้าเวียตนามขาดองให้เขามายึดเมืองบันทายมาศ แล้วจึงทูลขอเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่าญวนคิดที่จะเข้าครอบงำเขมรมานานแล้ว เพียงแต่คอยโอกาสเท่านั้น ไทยรู้จักประสงค์ของญวนในข้อนี้ แต่เนื่องจากกังวลในทางศึกกับพม่าทางเหนือ จึงเห็นว่าไม่มีประโยชน์

(1) เมืองไผทมาศนี้ ญวนเรียกว่าฮาเตียน อยู่ริมทะเลปากคลองลัดที่จะเข้าไปกรุงกัมพูชาได้โดยไกล เป็นที่สำคัญสำหรับการที่จะถืออำนาจเหนือกรุงกัมพูชา แม้เมื่อครั้งพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จยกกองทัพหลวงลงไปตีกรุงกัมพูชา ทิ้งเรือก็ไปขึ้นที่เมืองไผทมาศ แต่เนื่องจากเป็นเมืองอยู่ตอนแดนญวนล่อแหลมรักษายากมาแต่ครั้งกรุงธนบุรี ครั้นเมื่อญวนกลับมีอำนาจขึ้น จึงต้องการเมืองนี้เพื่อจะได้มีอำนาจเหนือกรุงกัมพูชา เพราะขึ้นมาถึงกรุงกัมพูชาได้ง่าย ทั้งทางที่จะมาตามลำแม่น้ำโขงจากเมืองไซงอนและจะเข้าไคทางเมืองไผทมาศนี้อีกทางหนึ่ง

ที่จะเป็นอริกับญวนทางใต้อีกด้านหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ไผ่ทมาศเป็นเมืองไกลไม่สะดวกที่จะดูแลรักษา และญวนได้เข้ายึดเมืองนี้ไว้แล้ว ด้วยเหตุนี้ รัชกาลที่ 2 จึงมีพระราชสารตอบยอมยกให้ญวนแต่ไคยก็

เมื่อพระมหาอุปโยราช (นักองสงวน) และพระมหาอุปราช (นักองอิม) พร้อมด้วยพระยาพระเชมรกลับไปนั้น เป็นระยะเวลาเดียวกับที่กรุงเทพฯ คาดว่าจะมีศึกกับพม่า จึงมีศุภอักษรให้เกณฑ์กองทัพเขมรมาช่วยรักษาพระนคร เพราะไทยถือว่าเขมรเป็นประเทศ-ราชของไทย และเหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นถึงความแตกแยกภายในราชวงศ์เขมรเด่นชัด กล่าวคือ สมเด็จพระอุทัยราชาแห่งเจียงเยียบ พระมหาอุปโยราช (นักองสงวน) พระยาจักรี (แกบ) พระยากลาโหม (เมือง) พระยาสังคโลก ซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ในกรุงกัมพูชา ยังนับถือยาเกรงฝ่ายกรุงเทพฯ แล้วจะมีความผิดจึงคิดกันเกณฑ์คนยกเขามาช่วยราชการตามรับสั่ง สมเด็จพระอุทัยราชาครั้นทรงทราบก็ว่าสิ่ง^{ครั้น}พระยาแสนทองฟ้า พระยาราชอาณา^{ก็}คุณกำลังไปจับพระยาจักรี (แกบ) และพระยากลาโหม (เมือง) ฆ่าเสียทั้ง 2 คน ส่วนพระยาสังคโลกรู้ตัวก่อนหนีมากรุงเทพฯ ได้ทัน

ทางเขมรบอกไปยังองตาคูน (Le Van Duyet)⁽¹⁾ ซึ่งทางราชการญวนให้เป็นผู้สำเร็จราชการประจำอยู่ในไซ่งอนว่า พระยาจักรี พระยากลาโหม ขุนพระอนุชา

(1) ในพระราชพงศาวดารเรียกองตาคูนเหมือนกัน คำนี้เข้าใจว่าตรงกับยศอย่างจีนที่เรียกว่า "ไคยคุณ" ไคยคุณมาจากหนังสือที่รื้อฟื้นแต่งเมื่อเป็นทูตไปเมืองญวนว่าองตาคูนนี้อยู่กับองเชียงสือมาแต่เด็ก และได้เข้ามาอยู่เมืองไทยเมื่อครั้งเกิดกบฏไคยกับองเชียงสือควย รวมสุขรวมทุกข์ด้วยกันไปจนได้เมืองญวนคืน องเชียงสือยกย่องตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองไซ่งอน ครั้นถึงแผ่นดินพระเจ้ามินมาง ในพระราชพงศาวดารว่ายกย่ององตาคูนเหมือนกับบิดาเลี้ยง นัยว่าการที่ญวนบุกรุกเอากรุงกัมพูชา องตาคูนนี้เป็นต้นคิดสำคัญซึ่งเชื่อใจว่าเป็นความจริง พอลี้ภัยองตาคูนแล้วอำนาจญวนในกรุงกัมพูชาก็หย่อนลง

(นักองสงวน) ให้แจ้งอำนาจต่อเจ้าผู้ครองกัมพูชา จะทำให้เมืองเขมรแยกเป็น 2 แผ่นดิน ขอบารมีพระเจ้ากรุงเวียตนามเป็นที่พึ่ง ในขณะที่เดียวกันสมเด็จพระอุทัยราชามีศุภอักษรมา กรามทูลทางกรุงเทพฯ กำลังจะเตรียมทัพส่งมาตามพระราชบัญชา แต่พระยาจักรี พระ ยากลาโหม และพระยาสังคโลกกบฏขึ้น จึงต้องงดทัพที่เตรียมไว้นั้น โทฬาทะละหะและ พระองค์แก้วมีใบบอกเป็นพยานเข้ามาด้วยอีกฉบับหนึ่ง

เมื่อทางกรุงเทพฯ ได้ทราบทั้งจากศุภอักษรของสมเด็จพระอุทัยราชาและจากราย งานของพระยาสังคโลก ประกอบด้วยหลักฐานที่ทรงทราบจากผู้นั้น รัชกาลที่ 2 ทรงพิจารณา เห็นว่า การยังไม่ปรากฏเปิดเผยว่า สมเด็จพระอุทัยราชาเอาใจออกห่างจากกรุงเทพฯ ส่วนพระยาจักรี พระยากลาโหม พระยาสังคโลก ทั้ง 3 ถึงแม้จะอ้างว่าทำโดยสวามิภักดิ์ ต่อกรุงเทพฯ แต่การเตรียมทัพโดยพลการ เป็นการละเมิดอำนาจพระเจ้ากรุงกัมพูชา ซึ่ง พระเจ้าแผ่นดินทางกรุงเทพฯ ส่งไปปกครอง จึงไม่มีพระราชประสงค์จะให้รูปการณปรากฏ ว่าทางกรุงเทพฯ เขาขางผู้คิด ดังนั้นจึงโปรดให้คุมตัวพระยาสังคโลกไว้

ทางฝ่ายญวนนั้น องค์ท่านเมื่อได้รับหนังสือสมเด็จพระอุทัยราชาเห็นได้โอกาสที่จะ คุมอำนาจ ใ้แต่งทัพให้กิมเค็งกรันคุมพล 1,000 พร้อมทั้งเรือรบชนิดแกงโอ แกงสายแกงลาย มาตั้งที่เกาะจีน เป็นที่ไว้วางมือให้เขมรพึ่ง สมเด็จพระอุทัยราชารูวายวนยกกองทัพหนุนหลัง จึงทำแข็งขันขึ้นให้แต่งทัพออกตรวจแดนไทยและเขมรเป็นหลายทาง ในพงศาวดารเขมร กล่าวไว้ "ให้ออกญาธรรมเดโช เป็นแม่กองกับไพร่พลยกไปตั้งรักษาด่านทางที่ตำบลเปียม- ประลายมาต ให้ออกญาเสนาอนุชิตเป็นแม่กองกับไพร่พลยกไปตั้งรักษาด่านทางที่ตำบลเปียม- แสน ให้ออกญาบรรณายก (สัวะซ) เป็นแม่กองกับไพร่พลยกไปตั้งรักษาด่านทางที่ตำบล กำปางชนัง และให้ออกญาเทพพรชุน (เตียบ) ไปตั้งที่ตำบลแม่น้ำปักกันเตล" ¹ เขมรมี ท้าที่ว่าจะมาตีเอาพระตะบองและเสียมราฐคืนไป แต่เมื่อเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ผู้สำเร็จ-

¹ หลวงเรื่องเคชอนันต์, เรื่องเดิม, หน้า 200.

ราชการเมืองพระตะบอง เจริญจากกับกิมเต็งกรันแม่ทัพญวน แล้วไม่ปรากฏว่าญวนดำเนินการรุนแรงประการใด และโคเล็กก็กลับไปเมืองไซง่อนในที่สุด ฝ่ายกรุงเทพฯ ได้ให้พระยาพิชัยรณฤทธิ พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง หลวงสุเรนทรนุชิต คุณไพรพลจำนวนหนึ่งไปเจริญจากกับกิมเต็งกรัน แต่ครั้งไปถึงพระตะบองได้ข่าวว่าญวนยกทัพกลับจึงพักอยู่ที่พระตะบอง เหตุการณ์ครั้งนี้จึงสงบลงโดยไม่มีการรบพุ่งแต่ประการใด

อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ครั้งนี้ไม่สามารถที่จะขจัดความระแวงและความแตกแยกระหว่างเจ้ากรุงกัมพูชา ซึ่งมีท่าทีฝักใฝ่ญวนกับพระมหาอุปโยราช (นักร้องสวน) ซึ่งชื่อตรงคอไทยโค นักร้องสวนพร้อมด้วยพระยาเขมร 7 นาย และไพร่พลประมาณร้อยเศษที่มาตั้งอยู่ที่โพธิสัตว์ซึ่งอยู่ห่างจากพระตะบองเพียง 50 กิโลเมตร และไม่ยอมกลับไปบ้านหาเพชรแก้วสมเด็จพระอุทัยราชาสังพระสังฆราช และพระราชาคณะ ตลอดจนขุนนางคือ ออกญาสุวรรณโลก (บก) ออกญาธิราชวงษา (แก้ว) ออกญาราชอิสวร (เทียน) และเจ้าพระยามนตรีนุชิต ออกไปเกลี้ยกล่อม กลับยึดตัวขุนนางไว้ พร้อมกันนั้นได้มีหนังสือมาขอเมืองกรอกัว เมืองกรวง เมืองขลุ้ง และเมืองบริบูรณ์⁽¹⁾ ต่อสมเด็จพระอุทัยราชา

พระยาอภัยภูเบศร์ได้มีใบบอกจากพระตะบองมากราบบังคมทูลเรื่องเจ้าเขมรที่น้องวิวาทกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีพระราชดำริว่า

... พี่น้องวิวาทกันใหญ่โต จนถึงฆ่าขุนนางผู้ใหญ่แล้ว และนักร้องสวนก็หนีมาตั้งอยู่เมืองโพธิสัตว์ จะมีแต่ศฤงคารออกไปวากลาวิให้สมัครสมานคืนกันเป็นปรกตินั้น เห็นจะไม่พอแก่เหตุการณ์ จะต้องให้มีกำลังออกไปด้วยจึงจะเป็นที่ยำเกรง...¹

จึงโปรดให้เจ้าพระยาอมราช (น้อย) คุณกองทัพอไปสมทบกับทัพพระยาพิชัยรณฤทธิ พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ซึ่งไปตั้งอยู่ที่พระตะบองแต่เดิม ให้นำรับส่งไปไกลเกลี้ยให้

(1) เมืองนี้ในพงศาวดารเขมรว่า นักร้องสวนขอเมืองรัฐกาลที่ 2 ส่งทัพมาช่วยทางพระตะบองและสตึงแตรง

¹ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 30.

เจ้าเขมรปรองคองกัน

ในขณะที่เดียวกันสมเด็จพระอุทัยราชา ดำเนินการขึ้นแตกหัก จัดกำลังทัพหลายทาง จะมาจับตัวนักองสงวน ใน พ.ศ. 2355 และได้ให้ออกญายมราช (คง) กับไพร่ 1,000 ยกไปตั้งรักษาคานทางที่ตำบลระเวงไม้ฉัตรในเขตแขวงเมืองละเวียพะเอี้ยน ออกญาโยธา-สงคราม (มา) ออกญามนตรีเสนาหา (เมียน) ออกญานราธิบดี (ไชย) ยกไปตั้งรักษา ที่กำแพงชวังร่วมกับออกญาบรรนายก (สัวะซ) ส่วนออกญาธรรมเคโซ (เมียน) เป็นแม่กองใหญ่ตรวจตราระวังรักษาทางด่าน้ำ ในราชพงศาวดารเขมรบันทึกว่า "... นักอง-สงวนใช้ให้ออกญาอภิกรวงษาถูก ไปยุยงราษฎรให้ก่อการกำเริบที่พนมเปญ สมเด็จพระ-อุทัยราชาจึงให้ตานพอและออกญาจักรี (ปัด) ยกทัพไปปราบปรามราษฎรที่ก่อการกวนวายใน พนมเปญ..."¹

พระยาอภัยเบศรผู้ว่าราชการเมืองพระตะบองให้พระยาโกษา พระวิเศษ พระยาสุนทร กรมการเมืองพระตะบอง คุณกำลังไปโพธิสัตว์คอบห้ามศึกอยู่ เมื่อเจ้าพระยายมราช ยกลงมาถึงโพธิสัตว์ รีบให้พระยาอินทราธิบดีตีตราของเมืองถือนั่งสื่อแจ้งไปยังสมเด็จพระอุทัยราชา ก่อนที่ทัพจะลงไปยังบันทายเพชร เพื่อป้องกันความตั่นตกใจ ปรากฏว่าสมเด็จพระอุทัยราชาไม่ยอมคอบหนังสือฉบับนั้น เจ้าพระยายมราชได้ส่งพระภักดีนุชิตเป็นข้าหลวงไปเจรจาอีกครั้งหนึ่งพร้อมทั้งนำหนังสือรับสั่งจากรัชกาลที่ 2 ไปยังสมเด็จพระอุทัยราชา ด้วย แต่ครั้นถึงตำบลวิวินนาก พระยายมราช พระยาพิชญ์โลก พระยาเพชรเคโซ เขมรซึ่งคุมกองทัพมาตั้งค่ายขวางทางไว้ พร้อมทั้งยึดศฤง์อักษรและคุมข้าหลวงไว้ ปรากฏว่าสมเด็จพระอุทัยราชาไม่ยอมรับหนังสืออีก และชายังขับไล่ข้าหลวงด้วย เจ้าพระยายมราชเห็นว่าการกระทำของสมเด็จพระอุทัยราชาครั้งนี้เป็นการดูหมิ่นสิ้นยาเกรงฝ่ายไทยอย่างเห็นได้ชัด จึงยกกองทัพพร้อมด้วยนักองสงวนลงไปตีตำบลวิวินนาก แต่พวกเขมรหนีไปก่อน ส่วน

¹ หลวงเรื่องเขมรนั้นต์, เรื่องเดิม, หน้า 203.

พระยาสุรสงครามซึ่งคุมทัพและเรือเสมียงถึงกำพงชนัง พบทัพเรือพระยาธรรมเดโช พระยาโยธาสงคราม พระยามนตรีเสนาฯ เขมรซึ่งยิงพวกไทยและล่าถอยหนีไปเมื่อทัพไทยเคลื่อนเข้าใกล้

พระยามนตรีสงครามเขมร ลงเรือเร็วไปแจ้งแก่สมเด็จพระอุทัยราชา เจ้ากรุงกัมพูชา ๆ จึงพาครอบครัวพร้อมด้วยเจ้านายเขมรลงเรือหนีจากบันทายเพชรไปพนมเปญ ต่อมานักกองอิมมหาอุปราชกับนักกองดวงอนุชา ซึ่งต้องอพยพไปพร้อมด้วยสมเด็จพระอุทัยราชา ในเรืออีกลำหนึ่ง ปรีक्षाกันเกรงว่าการกระทำเช่นนี้จะเป็นการกบฏต่อทางกรุงเทพฯ จึงตกลงกันพาพรรคพวกหลบหนีขึ้นบกตามทางที่จะหนีกลับไปบันทายเพชร สมเด็จพระอุทัยราชาส่งคนไปตามจับแต่ไม่ทัน

เจ้าพระยามรราช เมื่อไปถึงบันทายเพชรทราบเรื่องสมเด็จพระอุทัยราชาหนีไปพึ่งญวน จึงมีหนังสือไปยังองค์ตากูนฉบับหนึ่ง สมเด็จพระอุทัยราชาฉบับหนึ่ง อธิบายว่า "ทางกรุงเทพฯมิได้ส่งทัพไปปราบ เป็นแต่ไปรคให้เจ้าพระยามรราชออกไปไกลเกลี้ยให้เจ้านายเขมรสามัคคีปรองดองกัน" แต่สมเด็จพระอุทัยราชาและองค์ตากูนนิ่งเฉยไม่ตอบมาประการใด เมื่อไทยพுகจาไกลเกลี้ยแสดงให้เห็นถึงท่าทีของสมเด็จพระอุทัยราชาที่เอาใจออกห่างไทยไปฝากใญ่ญวนอย่างชัดเจน ในที่สุดฝ่ายไทยต้องถอยทัพกลับเนื่องจากเข้าฤดูฝนไทยไม่สันติคทางน้ำประกอบด้วยเสมียงอาหารเริ่มขาดสน ตามหลักฐานของ Moura¹ กล่าวว่า "ที่จริงพระเจ้ายาลองส่งทัพมาไทย เห็นเหลือกำลังจึงล่าถอยไป"¹

ไทยได้เผาเมืองพนมเปญ เมืองกระพงหลวง และเมืองบันทายเพชรทั้ง 3 เมือง เพื่อไม่ให้เหลือเป็นกำลังแก่ข้าศึกต่อไป และให้อพยพผู้คนมาตั้งอยู่ที่เมืองพระตะบอง ให้พระยาอินทราธิปัตติหาราชรองเมืองอยู่พิงราชการที่เมืองบันทายเพชร ส่วนเจ้าพระยามรราช พานักกองสงวน นักกองอิม นักกองดวง มาเผ่าที่กรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้นักกองทั้งสามสำนักที่บ้านเดิมของสมเด็จพระนารายณ์ราชา (นักกองเอง)

¹Jean Moura, Le Royaume du Cambodge Tome II (Paris: Ernest Leroux, 1883), p. 104.

ริมสะพานบ้านเขมร นักองสงวนอยู่มาก 4 ปี ก็ป่วยถึงแก่อนิจกรรมในกรุงเทพฯ

ในขณะนั้น (พ.ศ. 2355) เป็นระยะที่พระราชเสนาราชทูตไทยซึ่งส่งไปช่วยงานพระศัพทิกไทยเสา พระชนนีของพระเจ้าเวียตนามยาลองยังอยู่ที่กรุงเว้ จึงโปรดให้มิพระราชสาธมอบให้ขุนอนุรักษภูธร และหมื่นสุนทรภักดีนำไปมอบให้พระราชเสนาฯ นำขึ้นถวายพระเจ้าเวียตนามยาลองเล่า เหตุการณ์ทางกรุงกัมพูชาซึ่งแจ้งให้ทราบโดยตลอด ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงชุกเลี้ยงนักองจันทรจอนภิเชกให้เป็นที่เจ้ากรุงกัมพูชา และตั้งแคว้นกาลที่หนึ่งสวรรคต สมเด็จพระอุทัยราชา ได้กระทำการหลายอย่างที่ยังอาจขัดแย้งต่อกรุงเทพฯหลายครั้ง เมื่อไทยจะลงไปวากลาวให้เหตุการณ์เรียบร้อยกลับหนีไปอยู่เมืองไซงอนของญวน ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินญวนทรงขอบพระราชสารในท่านองเชื้อรายงานองตาทูกองทัพไทย เบียดเบียนเขมรทำให้ได้รับความเดือดร้อน และเมื่อไทยส่งทัพใหญ่ไปพนมเปญ สมเด็จพระอุทัยราชาตกใจหนีไปพึ่งญวน นอกจากนี้คำหนักองสงวนที่ไม่เคารพยำเกรงสมเด็จพระอุทัยราชาผู้เป็นเชษฐา ควรจะขอโทษรับผิด และยังกราบทูลว่า "... องจันอยู่เมืองไซงอน ไควากลาวส่งสอนอนนอมอยู่แล้ว ขอให้สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ธิ กรุงเทพฯ พระมหานครจัดแจงขุนนางออกมากรุงเวียตนาม จะได้ชี้แจงข้อความให้พร้อมทั้งขุนนางญวนพาองจันคืนไปเมืองเขมร..."¹

ที่จริงหน้าที่ไกลเกลี้ยให้เจ้านายเขมรพี่น้องปรองดองกันนี้โดยพฤตินัยแล้ว พระเจ้ากรุงเวียตนามควรจะให้เป็นที่หน้าของไทย โดยจัดส่งสมเด็จพระอุทัยราชาให้จึงจะควร แต่ญวนกลับวางอำนาจบาตรใหญ่คุย เชื่องมาทำคัตินวางแถมเหนือไทย แต่ขณะนั้นไทยเห็นว่าญวนเป็นฝ่ายได้เปรียบเพราะคุ้นเคยกับภูมิประเทศและฤดูกาลในเขมร อีกประการหนึ่งการติดต่อกันระหว่างญวนและเขมรก็สะดวกกว่าไทย ประกอบกับญวนได้สมเด็จพระอุทัยราชาไว้ในอิทธิพลแล้วคงเห็นได้จากพระราชสารของพระเจ้ายาลอง และสิ่งสำคัญที่ไทยต้องคำนึงมาก

¹ สมุดไทยคำ. หมายเลข 3. จ.ศ. 1173. คำให้การพระยาสังฆโลก เล่ม 2.

ที่สุด คือพม่าซึ่งเป็นศัตรูสำคัญ ถ้าเกิดสงครามทางฉนวนเขมรขึ้น พม่าจะต้องแทรกเข้ามาอีก เพราะคราวตีเมืองถลาง พ.ศ. 2352 นั้นพม่าถอยไปโดยไม่ได้แตกยับเยิน จะเห็นได้ว่าไม่ว่ารัชสมัยใดไทยพวงกับสงครามกันพม่าก่อนอื่น ค่านอนนั้นถ้ามีทางประนีประนอมก็จะรักษาสัมพันธไมตรีไว้ก่อน ดังเช่น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ใต้ทรงช่วยเหลือองเชียงสือ และดำเนินนโยบายเป็นไมตรีด้วย

ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรดให้พระยามหาอำมาตย์เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปกรุงเว้ ที่ไซ่ง่อนองตาทูลให้การต้อนรับเป็นอย่างดี และได้กล่าวในทำนองเขาชางสมเด็จพะอุทัยราชาว่า

... องจันกระทำความผิดจริงอยู่ แคววสมเด็จพะพุทธเจ้าอยู่หัวกรุงไทยเหมือนพระราชบิดา พระเจ้ากรุงเวียตนามเหมือนมารดา บิดาโกรธแล้วจะให้มารดาโกรธด้วยหาชอบไม่ ต้องประคับประคองไว้ด้วย องจันเป็นเมืองน้อย สองเมืองใหญ่ต้องช่วยกันทะนุบำรุงจึงจะควร...¹

เมื่อทูตไทยไปถึงกรุงเว้ พระเจ้าเวียตนามยาดองโปรดให้เข้าเฝ้าและรับสั่งจะให้สมเด็จพะอุทัยราชาขึ้นไปเฝ้าที่กรุงเทพฯ ดังแต่ก่อน สำหรับความผิดใด ๆ ที่สมเด็จพะอุทัยราชากระทำมาแล้วนั้น พระเจ้ากรุงเวียตนามขอพระราชทานโทษให้สักครั้งหนึ่ง และพระเจ้าเวียตนามยาดองได้ให้องตาทูล พร้อมทั้งพระยามหาอำมาตย์ พระยาราชโยธา พระทองสือ คณะทูตไทย พาสมเด็จพะอุทัยราชามาส่งที่เมืองบันทายเพชรในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2355 แต่สมเด็จพะอุทัยราชาแสดงความไม่พอใจเมืองบันทายเพชรว่าเป็นที่ดอน ขอไปอยู่พนมเปญ

¹ สมุดไทยคำ. หมายเลข 3. จ.ศ. 1173. คำให้การพระยาสังฆโลก เล่ม 2.

ซึ่งอยู่ไกลแม่น้ำ (1)

ญวนได้อภิเษกพระอุทัยราชาเป็นกษัตริย์ที่พนมเปญ โดยพระเจ้ายาลองในห้องตากง
ผู้แทนพระองค์มาประกอบพิธี การที่ญวนแสดงเมตตาต่อเขมรต่าง ๆ นา ๆ ก็ด้วยเจตนา
จะเอาใจเขมรเพื่อให้ตายใจเห็นว่าญวนเป็นที่พึ่งที่ดี เช่น ไม่ให้ทหารญวนเบียดเบียนควย
การรับของจากเขมร แมแต่ผักเพียงกำมือเดียวก็จะมีโทษถึงตัดหัวเสียประจาน ในพง-
ศาวดารเขมรว่า องค์ตากงให้เขมรสร้างหอสูงที่ตำบลละเวียแอม ตั้งโต๊ะเครื่องบูชาเขียน
ป้ายพระนามพระเจ้ากรุงเวียตนาม มีกำหนดวันขึ้นค่ำ 1 และขึ้น 15 ค่ำ ให้สมเด็จพะ
อุทัยราชาและพระยาพระเขมรผู้ใหญ่ แดงเครื่องยศอย่างญวนที่ได้รับพระราชทานจากพระเจ้า
กรุงเวียตนามขึ้นไปค่านับพระองค์ทุกเดือน หลักฐานทางฝ่ายไทยมีปรากฏแต่เพียงว่า ได้มี
พระราชสารติดตอไปมาระหว่างกรุงเทพฯ และเว ในที่สุด ยุติเหตุการณ์ควยข้อความที่ว่า
"...ฝ่ายกรุงเทพฯพระมหานครศรีอยุธยาเห็นว่าญวนไม่พึ่งแล้ว จะขึ้นในท้องจันเป็นเจ้าเมือง
ให้ได้ จึงขอมุให้องจันไปเป็นเจ้าเมือง..." ¹ ส่วนความที่พระเจ้าเวียตนามส่งมาทูลรัช-
กาลที่ 2 ว่า จะให้สมเด็จพะอุทัยราชามาเผ่านั้นไม่ปรากฏ และนับแต่นั้นมาสมเด็จพะ
อุทัยราชาไม่ใคร่มาเผ่าในกรุงเทพฯ เพียงแต่ส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายตั้งแต่ก่อน
ควยเหตุที่หลงเชื่อว่าญวนคือตอตนจริง ๆ และนับแต่นั้นมา หัวเมืองเขมรทั้ง 34 หัวเมือง
ก็ไปขึ้นแก่ญวนแต่ฝ่ายเดียว นอกจากนี้เจ้าเวียตนามได้ส่งขุนนางญวนเข้ามาอยู่รักษาเมือง
เขมรตั้งค่ายใหญ่ ๆ อยู่หลายค่าย คือ ที่วัดบันโลม วัดโพประมาณ วัดละว่าเอม เมืองตะ-

(1) ทะเลทองที่กรุงกัมพูชา ตอนข้างเหนือแต่บันทายเพชรขึ้นมาเป็นที่คอน (ในฤดู
แล้ง) ไทยไปมาถึงง่ายกว่าญวน ตอนข้างใต้แต่เมืองพนมเปญลงไปมีทางนำไปญวนได้ง่าย
และญวนใช้เรือไปมาถึงสะดวก เมื่อเขมรอยู่กับไทยจึงมักตั้งราชธานีข้างเหนือ แต่ถาไป
เข้ากับญวนมักตั้งราชธานีข้างใต้

1. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2
(กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2504), หน้า 39.

บงคะนุ มเมืองสมบุท เมืองสมบุรณ เมืองกะพงชม แขวงเมืองกะพงสวาย เมืองสะโทง
เมืองโพธิสัตว เมืองบริบูรณ เมืองลาคปะเอีย เมืองกะพงโลสม เมืองคำปอด เมืองเปรียม
เมืองมัจรุก และเมืองปาศัก แสดงให้เห็นถึงหาที่ของญวนที่จะเข้าครองอำนาจในเขมร
และพฤติกรรมของเขมรที่ฝักใฝ่ญวนอย่างเห็นได้ชัดในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

แต่ไม่นาน พอญวนเห็นว่าเขมร "อ้อมมือ" ยอมอยู่ใต้อำนาจญวนโดยสิทธิขาดแล้ว
ญวนก็เริ่มแสดงอำนาจเหนือเขมรอย่างเปิดเผย เช่น กะเกณฑ์คนเขมรให้ตัดไม้กิ่งไม้
กระดานส่งไปเมืองญวน เกณฑ์ไปทำถนนหนทางและวากลาวีชสอยการงานต่าง ๆ ให้
ญวนตามความพอใจ แมแต่วัดในเมืองเขมรที่มีโบสถ์วิหารและพระพุทธรูป พระเจดีย์ ญวน
ก็ให้หรือเอาอิฐไปทำกำแพงเมืองบ้าง สร้างตึกและแก่งที่อยู่อาศัยของญวนบ้าง พระพุทธรูป
ที่เป็นทองเหลืองก็เอาไปหลอมหลอบีนหนัก ปีนหามแล่นสำหรับใช้ในสงคราม นอกจากนั้น
ยังแสดงอิทธิพล ีชสอยพวกพระยาพระเขมร ตลอดจนไพร่พลจนได้รับความเดือดร้อนทั่วไป
จนปรากฏว่าพวกเขมรที่โค่นานักต่างพากันคิดกบฏขึ้นหลายราย ญวนรู้จักจับฆ่าเสียเป็นจำนวน
มาก แสดงให้เห็นถึงเคราะห์กรรมอันเกิดจากผู้นำชนิก "บ่าวเลือกนาย" ของเขมรทั้งสิ้น
ซึ่งจะกล่าวในบทต่อไป

ใน พ.ศ. 2357 ไทยส่งทัพไปที่โคราช เพื่อยึดดินแดนระหว่างพรมแดนของ
มณฑลพรมเทพและแนวภูเขาดงเร็ก มโนไพร และทองเลเรปู ซึ่งอยู่ทางไกลเกินกว่ารัฐ-
บาลกลางของเขมรจะควบคุมได้ถึง เมื่อไม่มีการขัดขวางกองทัพไทยก็ข้ามแม่น้ำโขงไปยึด
เมืองสคิงตรง ไทยมีโอกาสดำเนินการดังกล่าวนี้ เพราะพระยาเดโช (เม็ง) ผู้ว่า-
ราชการเมืองกะพงสวายซึ่งเคยลี้ภัยอยู่ในเมืองไทยสมัยรัชกาลที่ 1 และกลับไปเขมรสมัย
รัชกาลที่ 2 ได้ร่วมมือกับผู้ว่าราชการเมืองบารายซึ่งเป็นญาติแห่งขอต่อสมเด็จพระอุทัยราชา
มายอมอยู่ในอำนาจไทย สมเด็จพระอุทัยราชาส่งทัพมาตามจับพระยาเดโช (เม็ง) ๆ จึง
หนีมาทางเมืองทองเลเรปู และได้เอาดินแดนแถบนี้ไปขึ้นกับไทยรวมทั้งเมืองเล็ก ๆ แถบ
ชายแดนเมืองมโนไพรด้วย เพื่อแลกเปลี่ยนกับการที่จะได้รับความคุ้มครองจากไทย ไทย
จึงส่งทัพมาที่โคราช สมเด็จพระอุทัยราชาให้สมเด็จพระเจ้าพระยา (ติ) ออกญาโยธาสงคราม
(เมียน) ออกญาเอกราช (เตน) ออกญานรินทร์ (นวง) คุณกำลังมารักษาด่านทางเมือง-

โพธิสัตว์ และออกญาเรนทรเสนา (มา) เจ้าพระยาอินทวิไชยแขก (แสกอาราล) พร้อมควยไพร่พลยกไปรักษาครัวที่เกาะกำยานในทะเลสาบ แต่ในที่สุดเหตุการณ์ก็ยุติเพียงเท่านั้น

ใน พ.ศ. 2358 หลังจากเขมรหันไปพึ่งญวนแล้ว เขมรคิดจะเอาเมืองพระตะบองซึ่งแต่เดิมเป็นของเขมรคืนจากไทย เพราะเมืองพระตะบองนี้เสมือนเป็นกองบัญชาการ และแหล่งเสบียงอาหารที่สำคัญของไทยในการรบกับเขมร ดังนั้น ถ้าเขมรสามารถตีเมืองพระตะบองคืน ไทยจะหมดที่มั่น และเขมรไม่ต้องเกรงทัพศึกที่จะมาจากเมืองไทยต่อไป วิธีการที่จะเอาเมืองนี้คืนนั้นในพระราชพงศาวดารบันทึกว่า องโปโหษาหลวงญวนคิดอุบายให้สมเด็จพระอุทัยราชาสร้างสถานการณ์ขึ้นเองด้วยการแต่งข้าหลวงขึ้นมาเก็บนมศึลาและมูลค้างคาวที่เมืองพระตะบองตามธรรมเนียมแต่เดิม แต่ให้ยกมาเป็นกองทัพหลายกอง ถ้าเห็นโคตวงที่ก็เข้ายึดเมืองเสีย สมเด็จพระอุทัยราชาจึงแต่งตั้งให้สมเด็จพระยา (ติ) เป็นแม่ทัพ พระยาสังคโลกเป็นทัพหน้า คุณกองทัพยกมาทางหนึ่ง ให้พระยายมราช พระยาโยธาสงคราม คุณกองทัพเรือยกมาอีกทางหนึ่ง พระยารามกำแหงข้าหลวงประจำอยู่เมืองพระตะบองกับพระยาอภัยภูเบศร์นุวารราชการ เมืองเห็นศึกสังเกตุที่เขมรยกกองทัพเข้ามาถึง 3 ทาง และตั้งประชุมทัพอยู่ที่บ้านโอระแวง โคนแดงคนไปห้าม แต่เขมรกลับยกมาตั้งค่ายที่หนองจอก 4 ค่าย บานอันลงกบ และริมวัดเขามานน ในที่สุดเกิดการรบกันขึ้นกับพวกเมืองพระตะบอง เขมรสู้ไม่ได้ถอยทัพกลับไปตั้งอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงทราบเรื่องตามไปบอกพระยารามกำแหงและพระยาอภัยภูเบศร์ จึงโปรดให้พระยาอินทราชิบดีสี่หราชรองเมืองกับพระพรหมบริรักษ์ไปสืบเหตุการณ์ ซึ่งตรงกับไปบอกเมืองพระตะบอง จึงโปรดให้เกณฑ์กองทัพกรุงเทพฯ สมทบกับกองทัพเมืองนครราชสีมา ให้เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราอนุรักษยกกองทัพไปรักษาเมืองพระตะบอง และให้หมื่นสุภอักษรถึงพระเจ้าแผ่นดินญวนชี้แจงเหตุการณ์ที่ข้าหลวงญวนมายุ้งให้เขมรกำเริบขึ้น ปรากฏว่า ทางฝ่ายญวนนั้นเขาข้างเขมร และสรุปความเอาว่า ที่พระยารามกำแหงกับพระยาอภัยภูเบศร์ถวายเป็นทานนั้นไม่ตรงกับที่ทางญวนสอบสวน จะฟังความฝ่ายใดเนี่ยังไม่ได้ แต่ถาพิเคราะห์เหตุก็โคความจริงที่ว่าพวกเขมรขาดเสบียงตายกับถูกกวาดต้อน

ไปมาก สมเด็จพระเจ้าพระยา (ติ) กับพวกกล้าแค้นเมืองพระตะบองก็ได้มอบให้สมเด็จพระ-
 อุตัยราชาจำไว้แล้ว ส่วนโทษของข้าราชการผู้ใหญ่ในเมืองพระตะบองซึ่งแต่เดิมอนุญาตให้
 เขมรเข้าไปไต่แล้วภายหลังกลับไม่ยอมให้เข้าไปจนเป็นเหตุให้เกิดเรื่องราวและกระทำต่อ
 เขมรคั่งกลาว ทางกรุงเทพฯจะลงโทษอย่างไร ในที่สุดญวนก็อ้างว่าเขมร เป็นเมืองเล็ก
 ไทยกับญวนควรช่วยกันทำนุบำรุง การที่เขมรต้องเคียดครอนครั้งนี้ก็เพราะกระทำตามธรรมเนียม
 และเชื่อถือว่าได้มีหนังสือบอกเมืองพระตะบองไปแล้ว จึงควนไปจนเกิดเหตุเช่นนี้
 จะเอาโทษหนักไต่อย่างไร ถ้าจะถือว่าเขมรผิดแต่ฝ่ายเดียวญวนกับไทยจะผิดพองหมองใจ
 กัน อยากรู้ก็ตาม เหตุการณ์ที่เขมรคิดจะตีเมืองพระตะบองนี้ก็สงบลงโดยไม่ได้รับพุงกันอีก
 จนพระเจ้าเวียงตนามยาลองสวรรคตใน พ.ศ. 2363 และมีนมางขึ้นเป็นจักรพรรดิ แต่
 เขมรก็แสดงความจริงหรือ เทากับให้คำตอบในพฤติการณ์ของตนให้ประจักษ์แน่ชัดโดยปริยาย
 คุยการแต่งกองทัพมาตริงตานชายแดน

ญวนก็เตรียมพร้อมรับสถานการณ์ซึ่งเกิดจากการใช้กำลังของไทยครั้งนี้ โดยสร้าง
 ป้อมที่เมืองโขดก และซุกคลอง 2 คลอง คือ คลองวินท์เท (Vinh-té) หรือที่ไทยเรียก
 คลองซุกใหม่ซึ่งเชื่อมการคมนาคมระหว่างเมืองโขดกกับทะเล และเมืองฮาเตียนให้ติดต่อกัน
 ไต่ ส่วนอีกคลองหนึ่งอยู่ระหว่างวินฮอาน (Vinh - an) ของญวน และลองเซน (Long-
 sen) ของเขมร การซุกคลองทั้ง 2 แห่งจะทำให้ญวนเข้ารุกรานทางอ่าวไทยได้สะดวกขึ้น

ในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เหตุการณ์ระหว่างไทย ญวน
 และเขมร สงบเรียบร้อย ญวนยังคงรักษาไมตรีกับไทยไว้ แมวาพม่าซึ่งขณะนั้นตรงกับสมัย
 ของพระเจ้าอองวะจักกายแมงจะมีพระราชสาส์นชวนญวนรบไทย พระเจ้ามีนมางไม่ยอมเข้า
 คุย กลับแจ้งขอความเข้ามาให้กรุงเทพฯทราบ สมเด็จพระเจ้าตากฯ ทรงพระราชานุญาต
 วิจารณ์การที่ญวนไม่เข้ากับพม่าว่า อาจเป็นเพราะเหตุหลายอย่าง มีคำที่ญวนอ้างไว้ภายหลังว่า
 เมื่อพระเจ้าเวียงตนามยาลองจะสิ้นพระชนม์ ได้มีรับสั่งว่า "...อย่าให้ลูกหลานคิด
 ร้ายต่อกองศรีอยุธยา คุ้มมีพระเจ้าคุณแก่พระเจ้ายาลองในเวลาตกทุกข์ได้ยาก ไต่

อุปการุคตหนุนจนกลับเป็นใหญ่ได้..."¹ ความที่กล่าวนี้อาจมีมูลความจริงบ้าง เมื่อพระเจ้าเวียงตนามยาลองมีพระชนมอยู่ เคยมีอยู่ครั้งหนึ่งพวกแขกเมืองปัตตานีชวนให้เป็นกบฏ แต่พระเจ้าเวียงตนามยาลองกลับกราบทูลให้รัชกาลที่ 1 ทรงทราบ, มาถึงรัชกาลพระเจ้ามิน-ม่างที่จริงไม่มีความจำเป็นอันใดที่ญวนจะต้องบอกมาให้ไทยทราบถึงการที่พม่าชวนเป็นศัตรูต่อไทย อาจจะเป็นเพราะต้องการรักษาพระราชไมตรีตามรับสั่งของพระเจ้ายาลองก็ได้ และการรักษาพระราชไมตรีของญวนนั้น ดูเหมือนจะซัดคั่นอยู่เพียงว่า ไม่คิดร้ายรุกรานเข้ามาในหัวเมืองไทย ส่วนเมืองในประเทศราชของไทย ดังเช่นเขมรก็ตี ลาวก็ตี ญวนยังถือว่าเป็นเมืองขึ้น 2 ฝ่าย มาแต่โบราณ ดังนั้น เมื่อล่วงรัชกาลที่ 1 แล้ว ญวนก็ไม่ยอมเสียเปรียบไทย ได้คิดขยายอำนาจญวนมาทางตะวันตกอยู่เสมอ จนเป็นเหตุถึงแกรบกันเป็นอันนับสยามยุทธ ซึ่งกินเวลาถึง 14 ปี ในสมัยรัชกาลที่ 3

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่านโยบายที่เกี่ยวกับเขมรในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้เปลี่ยนไปจากวิธีการแทรกซึมเช่นในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นการใช่วิธีปฏิบัติการทางทหารบ้าง ถึงหากว่าผลที่เกิดขึ้นยังไม่เป็นขั้นเด็ดขาดลงไป ซึ่งเป็นเพราะญวนเป็นประเทศที่มีอำนาจขึ้น หลังจากปราบกบฏไตเซินได้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งเพราะไทยพะวงกับพม่าซึ่งเป็นศัตรูสำคัญ ดังนั้น เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นระยะที่พม่าหมดอำนาจไปด้วยการสู้รบกับอังกฤษ ไทยจึงกล้ากระทำสงครามกับญวนเพื่อที่จะได้ครอบครองเขมรซึ่งญวนมีอิทธิพลอยู่ อันเป็นวิธีที่จะตัดการแผ่ขยายตัวของญวนโดยสิ้นเชิง .

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ ทรงพระกรุณาฯ ทรงเรียบเรียง, เรื่องเดิม, หน้า 61.